

CATEDRAL DE SANTA MARIA
DE LA SEU D'URGELL

PER

ROSA ALCOY
JOAN VILA-GRAU
ANTONI VILA I DELCLÒS

INTRODUCCIÓ

per Rosa Alcoy

De totes les catedrals catalanes d'època medieval, el conjunt de la Seu d'Urgell és l'únic que ens arriba com a obra íntegra d'època romànica aixecada al llarg del segle XII.¹ Per bé que les notícies sobre la construcció de l'edifici no són molt explícites i es refereixen en la majoria de les ocasions a donacions i consagracions, es considera que el conjunt de tres naus adossat a un gran claustre es començaria a bastir a l'entorn del 1120, o poc abans, i es trobava ja força avançat a l'inici de la segona meitat del segle XII. Les característiques arquitectòniques de l'edificació la singularitzen dins el panorama català i l'aproximen a uns particulars models italogermànics. La darrera etapa constructiva obliga a recordar la intervenció de Ramon Lambard, que compareix documentat a partir del 1174 dirigint tant la construcció com l'administració de l'obra. Per bé que en algun moment aquest mestre constructor hagi pogut ser considerat l'autor principal del projecte, en l'actualitat el seu paper en el disseny i execució de l'edifici es veu més limitat, i només se li atorga responsabilitat sobre la darrera fase dels treballs. Per tant, el mestre Lambard dirigiria les tasques que van permetre la conclusió de les voltes i cobertes d'una catedral que veié interrompuda la seva edificació a partir del 1195 i que mai no va ser acabada totalment, en especial pel que fa a les torres. En alguns punts es fan visibles dubtes i inconcrecions que afecten sobretot l'arquitectura i l'escultura de les parts més altes de l'edifici.² La menor qualitat de les escultures d'aquests tancaments superiors contrasta amb l'interès real de l'escultura disseminada per les zones més visibles del conjunt i que pertany, plausiblement, a una cronologia prou primerenca dins dels cicles definits pel segon romànic català o romànic internacional del segle XII.

Les arrels tolosanes de l'estil escultòric urgellenc i la dependència de models europeus de diferents orígens, sumades a la presència de mans que ha estat factible diferenciar, perfilen l'activitat d'uns obradors notables, que haurien pogut iniciar el seu trajecte a partir del 1130-1140. L'activitat a la Seu d'Urgell d'aquests tallers pot ser un fet paral·lel i alternatiu al qual dona peu la gran tasca realitzada pels primers obradors rossellonesos actius a Cuixà i Serrabona, per exemple. Així, tant l'obra del claustre com l'escultura de la façana, les portades o la galeria de l'absis, reflecteixen les incidències i oscil·lacions d'un estil auster però ben reconeixible que intenta treure partit de la pedra local i acompanya amb serietat i ponderació la monumental construcció catedralícia.

La pèrdua de les pintures murals i del mobiliari romànic del conjunt principal, dedicat a santa Maria, es veu matisada per la supervivència de les pintures murals de l'absis de l'església de Sant Pere, o de Sant Pere i Sant Miquel, temple menor d'una sola nau adossat al claustre, que es conserven al Museu Nacional d'Art de Catalunya, i per algunes peces de pintura sobre taula que es consideren originàries de la zona. El Mestre de Sant Pere de la Seu d'Urgell mostra una digna alternativa a l'obra que desenvolupen els obradors del cercle de Pedret i inicia un camí vers una major abstracció i geometrització de les formes que va ser admirablement potenciat per altres interessants pintors del segle XII.

Així, doncs, la catedral romànica de la Seu d'Urgell oferia un conjunt ben estructurat, amb tot un seguit de manifestacions artístiques coherents que el pas del temps degué portar a substituir per raons diverses. A banda de la contractació de retaules al llarg del període gòtic i de les diferents operacions documentades arran de l'emascament i remodelació del temple a l'època moderna i les successives restauracions, cal parar esment en els vitralls de la rosassa petita situada sobre l'absis major, que justifiquen en aquest context l'allusió al conjunt romànic en què s'integren. L'estil d'aquests vitralls de factura desigual, o si més no el d'alguns dels seus cartrons (figures dels sants Pere i Pau, Ot i Armengol), es pot vincular a l'activitat del mestre Jaume Gonçalbo, que compareix actiu a la Seu des de l'inici del segle XV (1403-1428). Entre altres produccions sobre taula, concedim a aquest pintor la predella del retaule de Sant Pere i Sant Miquel, conservada al Museo de Bellas Artes de San Carlos, a Mèxic, un conjunt que van concloure més tard Bernat Despuig i Jaume Cirera per a la ja esmentada església de Sant Pere.³ Es tractaria, per consegüent, d'un treball vinculat en primera instància a un mestre del primer gòtic internacional que va desaparèixer el 1428.

El retaule, conegut quasi íntegrament, i conservat en bona part al Museu Nacional d'Art de Catalunya, fou una de les darreres obres encarregades a un artífex que, malgrat no haver pogut concloure la que fou, probable-

1. Joan Albert ADELL, Pere BESERAN, Albert SIERRA i Albert VILARÓ, *La catedral de la Seu d'Urgell*, Manresa, Angle, 2000.

2. Pere BESERAN, «Originalitat i tradició en l'escultura monumental de la catedral de la Seu d'Urgell», *Lambard*, vol. IX (1997), p. 49-73 i 301-308.

3. Vegeu ROSA ALCOY i FRANCESC RUIZ, «Jaume Gonçalbo», a FRANCESC RUIZ (coord.), *L'art gòtic a Catalunya. Pintura II: El corrent internacional*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2005, p. 256-262.

ment, l'empresa més ambiciosa que va tenir mai entre mans, havia treballat a la zona fent-se càrrec d'altres tasques, entre les quals no es poden excloure les encomanades des de la catedral, on va mantenir contactes amb l'imaginaire Pere de Santjoan. Tot i deixar un fill, Ramon Gonçalbo, que es va formar també com a pintor, la continuïtat de l'obrador familiar es va veure interrompuda per la curta edat d'aquest darrer en morir el pare. Això explica que la tasca del mestre Jaume en el retaule de la Seu hagués de ser assumida per un nou equip de pintors.

El 1333 consta que un vitraller anomenat Bernat Gonsalbo de Burgos treballava al monestir de Sant Cugat del Vallès. Si aquest hagués estat un avantpassat del mestre Jaume, la notícia confirmaria els lligams dels Gonçalbo amb el món de la vitralleria i facilitaria la versemblança d'una participació del mestre Jaume en la realització del vitrall de la Seu d'Urgell.

ROSASSA AXIAL, COMENTARI GENERAL
per Joan Vila-Grau

Diàmetre: 2,16 m.

Finestral de vuit badius disposats radialment i òcul central.

Mides dels badius: 73 cm × 52,5 cm (amplària medalló).

Els vitralls que figuren en la rosassa axial de la catedral de la Seu d'Urgell són els únics testimonis existents actualment del vitrall gòtic en aquest bisbat.

Nombroses reparacions i restauracions afecten aquests vitralls i fan difícil d'establir amb certesa el seu programa iconogràfic original i la identificació d'algunes de les imatges que figuren en els plafons.

Alguns dels vidres aprofitats emprats en aquells plafons que necessitaren una reparació són d'una tècnica i bellesa molt notables i, potser, són una mostra dels mestres vitrallers que en èpoques diverses treballaren en l'envitrallament del temple.

COMPOSICIÓ, ORNAMENTACIÓ

La composició d'aquesta rosassa és probablement l'aspecte més ben conservat d'aquest finestral. Les imatges són busts emmarcats per una bordura circular i els seus campers són alternativament blaus o vermells. La mateixa bordura contorneja també la base triangular donada per l'afuament del plafó en la seva part inferior. Aquesta base és ornada per dues grans fulles d'acant (?) pintades sobre vidre verd o vermell al mig de les quals es forma un petit triangle; el camper és llis, sense cap ornamentació. Són també mancats d'ornamentació els campers dels medallons o circumferències perifèriques, llevat d'algun camper on s'empraren vidres aprofitats amb ornamentació floral, de tipus cercell o acant.

CONSERVACIÓ

L'any 1996 es van reemplomar gairebé tots els vitralls. L'estat del vidre és sorprenentment bo, ateses la duresa climàtica de l'indret i la manca de protecció, factors que haurien pogut ocasionar processos de corrosió importants, fet que no es produeix de manera notable. Són nombrosos els vidres esquerdatats o trencats.

L'òcul central és enterament producte d'una restauració no datable. Hi apareixen uns pocs vidres aprofitats d'època gòtica.

ICONOGRAFIA

Hem esmentat la dificultat per establir la iconografia original de la rosassa. Tanmateix, tot i els canvis ocasionats per les diverses restauracions que en diferents ocasions l'han afectat, no seria excepcional que en les successives intervencions s'hagués conservat un cert record del programa original.

L'ordre de les imatges sembla, doncs, suggerir una iconografia basada en un eix vertical: Jesús infant amb la Verge (plafó 5) en la part inferior de la rosassa, i en la part alta figuraria la crucifixió (ara amb la imatge de Crist en la seva resurrecció) i a la dreta i esquerra del plafó 1, les imatges de la Verge Maria (plafó 8) i de sant Joan Evangelista (plafó 2). En sentit horitzontal figuren sant Pau (plafó 3) i sant Pere (plafó 7). Davall aquests apòstols, les imatges de dos sants bisbes propis d'aquesta seu: sant Ot i sant Ermengol.

TÈCNICA, COLOR, ESTIL

Les diferents autories dels plafons de la rosassa mostren, també, diversos recursos tècnics emprats.

En els dos vitralls dels sants Pere i Pau s'han emprat el groc d'argent, la grisalla lineal o, també, l'ombregat en els plecs dels vestits. La gamma de color comprèn els vermells i blaus; en menor extensió apareixen els grocs, siguin de gresol o d'argent, els roses clars o foscos i el verd.

El dibuix, basat en la grisalla lineal, és enèrgic, convencional i un xic primari, tot molt propi del segle XIV.

Als badius 4 i 6, amb les imatges dels dos bisbes, d'un estil també lineal però més elaborat, hi és emprat el groc d'argent en detalls ornamentals. Els vidres de ciba i manxó donen preponderància cromàtica al blau o vermell en els campers; altres colors emprats en aquests badius són el groc (tant d'argent com de gresol) i els verds clars, foscos o grisencs.

En els tres plafons 2, 5 i 8 els recursos del vitraller es limitaren a l'ús de la grisalla sobre els vidres roses, ocres o blaus dels vestits dels personatges, sense el groc d'argent, i uns campers amb vidre de ciba de mida considerable i d'un blau de cobalt pur i lluminós.

En el plafó 1 cal esmentar el groc d'argent d'un color gairebé d'aram i la grisalla de pinzellada maldestra. El camper vermell és gairebé tot de restauració recent, llevat de tres vidres aprofitats amb grisalla ornamental floral.

CATÀLEG
per Joan Vila-Grau i Antoni Vila i Delclòs

PLAFÓ 1

Resurrecció de Crist

El plafó 1 mostra la imatge de Crist ressuscitat sortint de la tomba, segons la típica iconografia d'aquesta escena. Aquest vitrall, però, planteja alguns problemes o dubtes d'interpretació.

Pràcticament tot el camper vermell és recent, llevat de quatre vidres aprofitats que duen grisalla floral. En alguna intervenció o adob, podria haver-se eliminat l'aurèola crucífera; la posició i actitud d'aquesta figura són més pròpies de l'escena dels assots que no pas de la clàssica figura triomfant de la resurrecció; contradient la interpretació que la disposició de la imatge ens ha suggerit, cal observar les marques dels claus de la crucifixió clarament pintades en les mans del Crist.

PLAFÓ 2

Sant Joan Evangelista (?)

La figura del lòbul, o plafó 2, obrada per la mateixa mà que la que apareix en el plafó 8, és el bust d'una imatge masculina vestida amb una túnica verda i un mantell ocre amb el folre vermell.

Aquesta imatge —potser sant Joan Evangelista— du a les mans un gran llibre de tapes verdes i el gruix dels fulls vermell. El cap és cofat amb un capell (?) ocre, del mateix color que l'aurèola. El camper és de vidre de ciba, de color blau de cobalt.

Una estreta bordura blanca contorneja tant el medalló com les fulles d'acant ocres sobre rosa de la part afuada del plafó.

PLAFÓ 3

Sant Pau

Sobre un camper vermell figura el bust de sant Pau. A la mà dreta du una espasa de fulla blanca i mànec groc, i a l'esquerra, un llibre tancat de fulls grocs i coberta verda. L'apòstol du una túnica rosa i mantell blau.

El cap mostra una barba llarga i groga, dividida en dos blens, cabellera rossa, llarga, vorejant una gran calba amb un petit tupè al mig del front. Els ulls, de forma lenticular, són dibuixats amb precisió, tant les parpelles com la nineta. El nas és un xic aquilí. I el llavi inferior, molsut. La testa és emmarcada per una aurèola groga amb una ornamentació perifèrica.

El triangle afuat té fulles d'acant verdes i camper vermell. Part de la bordura blanca és desapareguda.

PLAFÓ 4

Un sant bisbe

Imatge d'un bisbe (la grisalla quasi esborrada de la mitra pot suggerir més aviat la forma d'una tiara) representat amb els atributs propis: bàcul a la mà dreta, llibre de coberta verda i fulls blancs a l'esquerra. Mitra blanca amb orla groga i una gran i folgada capa vermella, amb coll verd i fermall groc. La testa du aurèola groga sense ornamentació. Palli estret i blanc (?).

El camper és blau de cobalt; la bordura, blanca, i les fulles d'acant són vermelles.

El rostre mostra uns ulls lenticulars, celles hirsutes, el nas recte i els llavis molsuts, i queda emmarcat per uns rínxols grocs que surten davall la mitra.

PLAFÓ 5

Mare de Déu amb l'Infant

El medalló del plafó mostra la imatge de la Verge amb l'Infant als braços. Aquest vitrall ha sofert fortes intervencions alhora que s'usaven varis vidres aprofitats de singular qualitat: el vidre aprofitat que substitueix el rostre

de la Verge és un fragment de vitrall del segle xv que representa el cap d'una donzella cofada amb una mena de toca o capell. És un dibuix d'una gran delicadesa. També el cap de l'Infant és un vidre aprofitat que mostra un rostre d'home jove dibuixat amb precisió i delicadesa. Encara hi ha un tercer vidre aprofitat, amb un hàbil dibuix de plects de roba, col·locat just sota el coll de la donzella.

El camper és vermell; la bordura, blanca, i les fulles d'acant són verdes sobre el camp vermell.

PLAFÓ 6

Un sant bisbe

Imatge d'un sant bisbe la mà dreta del qual és en actitud de beneir i l'esquerra, agafant un bàcul. És representat cofat amb la mitra i revestit amb la capa pluvial vermella i una túnica o alba (?) blanca amb vores grogues ornades amb grisalla geomètrica als punys i sobre la túnica.

El camper és blau de cobalt; la bordura, blanca; les fulles d'acant són vermelles, i el trianglet format pels acants és de color verd maragda.

PLAFÓ 7

Sant Pere

El medalló, en la seva part perifèrica, ha perdut la bordura blanca i bona part del camper vermell. La figura de sant Pere, tot i els vidres de restauració, mostra l'apòstol amb les claus a la mà esquerra i un llibre (ara és substituït per un vidre aprofitat, amb una delicada grisalla sobre blanc que dibuixa una mà oberta i uns bells plects del vestit). El cap, de barba serrada i curta, té uns cabells també curts i un xic ondulats deixant veure la clàssica calba d'aquest apòstol. El bust va vestit amb una túnica rosa, amb coll orlat de groc, mantell blau amb folre groc, i la testa contornejada per una aurèola groga, sense grisalla ornamental.

Les fulles d'acant són de color verd gris i el trianglet central és vermell, com l'esmentat camper del medalló.

PLAFÓ 8

La Verge Maria

El medalló és circumdat per la bordura blanca, el camper és blau de cobalt. Al bell mig hi ha la imatge de Maria, de rostre contrist, amb les mans encreuades sobre el pit. Va vestida amb una túnica verda, de màniga llarga, amb una vora o orla groga amb grisalla geomètrica en el coll. El mantell rosa és folgat i cau fent uns grans plects. El cap és cobert per un vel rosa.

El rostre és pintat amb grisalla sobre vidre blanc. Aquesta grisalla dibuixa les faccions amb unes pinzellades no gaire destres, però molt expressives. Les celles i els mateixos ulls són arquejats; el nas, un xic camús; la boca dibuixa un rictus tot just suggerit, i la barbeta és ben pronunciada.

Aquesta manca de destresa, però gran força expressiva, la trobem, també, en les faccions de sant Joan (plafó 2), ja descrit anteriorment, i que creiem que és de la mateixa mà que el plafó de la Verge que estem descrivint.

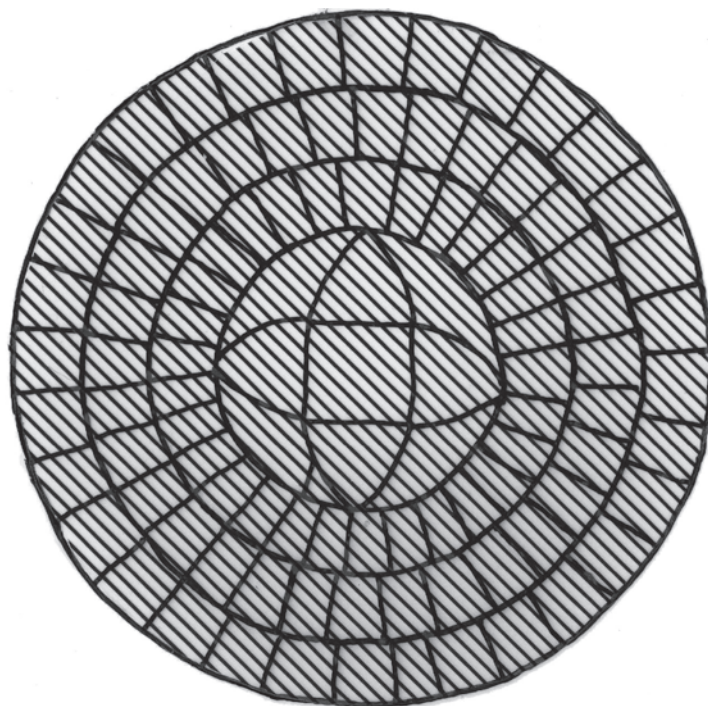
En l'afuament del plafó apareixen les fulles d'acant de color verd gris i el trianglet vermell.

ÒCUL

Ometem la descripció de l'òcul, ja que tot ell és procedent d'una restauració força recent i és mancat de relació amb els plafons radials suara descrits.

SU 85: òcul central

SU 85: òcul central (esquema de trames)

SU 86: lòbul 1

SU 87: lòbul 2

SU 88: lobul 3

SU 89: lobul 4

SU 90: lòbul 5

SU 91: lòbul 5 (detall)

SU 92: lobul 6

SU 93: lobul 7

SU 94: lòbul 8

SU 94: lòbul 8 (detall)